

КОГНІТОЛОГІЯ.
КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'373.7

Валентина Калько

**ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ МАТИ В
УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ**

У статті комплексно проаналізовано специфіку лінгвокультурного представлення концепту МАТИ в українській паремійній картині світу. Виявлено характерні ознаки досліджуваного концепту: 1) унікальність, незмінність матері та її важливу роль у долі людини; 2) ступінь сприйняття материнської кари дитиною; 3) різна оцінка потреби батька й матері; 4) необхідність шанобливого ставлення до матері; 5) потребу піклуватися про матір у старості. Установлено, що практично всі ознаки вербалізовані в українських прислів'ях, пов'язані з архетипом матері, оскільки викликають асоціації з турботою, співчуттям, добротою, піклуванням, підтримкою тощо. Також простежено чіткий і закономірний зв'язок між концептами МАТИ – ДИТИНА, який є двобічним, МАТИ – МАЧУХА, МАТИ – БАТЬКО. Концепт МАТИ належить до ключових етноконцептів національної картини світу, займає одне з центральних місць у світогляді українського народу, його екзистенційно-аксіологічній системі, визначає формування культурного семіотичного універсуму.

Ключові слова: концепт, вербалізація, паремія, лінгвокультурний аналіз, концептуальний аналіз, мати, стереотип, опозиція, архетип, аксіологічність, аналогізація, метафора, семантика.

Постановка проблеми. Упродовж чотирьох останніх десятиліть когнітивісти багато разів переглядали свої позиції. Нині основну увагу теоретиків зосереджено на дискурсі, а не на лексиці, культурних схемах, а не на семантиці мови; теоретичні дискусії розгорнуто навколо того, як колективно інтерпретований досвід створює фундамент мислення індивідів [23, с. 68]. Розширення дослідницьких горизонтів концептуального аналізу неодмінно призводить до вивчення як традиційних, так і нових концептів крізь призму сенсорного, рухового, емоційного досвіду представників етноспільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перспективних напрямів сучасного мовознавства є лінгвокультурне вивчення концептів, оскільки, як зауважують Д. С. Лихачов, О. С. Кубрякова, А. Вежбицька, Є. Бартмінський, О. О. Селіванова, В. В. Жайворонок та

ін., установлення їхньої культурної зумовленості – невід’ємна частина концептуального аналізу. Так, С. Є. Нікітіна визначає концепт як ключове культурне слово, знання виражене в певних мовних формах (словах, словосполученнях) [11, с. 117]. На думку С. М. Толстої, концепт – це семантична репрезентація культурного слова, а слово – це знак концепта [16, с. 103]. Як зауважує Н. Д. Арутюнова, концепти – поняття повсякденної, практичної філософії, що виникають унаслідок взаємодії національної традиції і фольклору, релігії та ідеології, життєвого досвіду й образів мистецтва, відчуття й системи цінностей [3, с. 3]. Ми, слідом за О. О. Селівановою, розуміємо концепт як інформаційну структуру свідомості, різноsubstrатну, певним чином організовану одиницю пам’яті, яка містить сукупність знань про об’єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п’яти психічних функцій свідомості у взаємодії з позасвідомим [14, с. 292].

Концепт МАТИ проаналізовано як репрезентант макроконцепту РОДИНА чи ЖІНКА (Ю. А. Абрамова, А. Д. Алієва, Г. Вальтер, О. Г. Євечук, Я. І. Калініна, А. В. Кириліна, І. І. Ковалик, Й. С. Страшнюк, Т. М. Сукаленко, В. М. Телія та ін.). Вивчено також його функціонування в художніх дискурсах (Х. В. Старовойтова, В. Б. Яковлева та ін.), описано асоціативне поле за даними вільного асоціативного експерименту на матеріалі німецької, польської, російської, української та інших мов (Л. В. Адоніна, Т. В. Бісовецька, У. Б. Марчук та ін.) тощо. Так, З. Г. Коцюба дослідила особливості вербалізації стереотипних національних уявлень про статус і функції батьків у прислів’ях та приказках слов’янських, германських і романських мов, диференціювавши універсальні та національно зумовлені характеристики батька й матері в різних культурах [9, с. 293–303]. А. В. Чернова описала поняття “батько”, “мати” як константні величини української лексико-фразеологічної системи мови, виокремивши ядерну та периферійну зони їхнього номінативно-сміслового поля та створивши когнітивні метафоричні моделі концептуалізації сегментів периферійної зони [19]. В. М. Телія, аналізуючи номінативні одиниці на позначення жінки, родовим вважає концепт ЖІНКА / БАБА, а всі інші, зокрема й пов’язані з сімейним статусом, – видовими [15, с. 261]. Ми ж, спираючись на дані досліджуваного матеріалу, припускаємо, що в паремійній картині світу українців репрезентовано два неієрархічні й незалежні концепти ЖІНКА та МАТИ. Зважаючи на це, проблема опису особливостей вербального наповнення та функціонування концепту МАТИ в мовній картині світу українців не втрачає актуальності й потребує уваги з боку лінгвістів, оскільки всебічний його аналіз уможливить пояснення процесів категоризації світу, механізмів віддзеркалення в мові внутрішньорефлексивного досвіду народу.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз лінгвокультурного представлення концепту МАТИ в українській паремійній картині світу.

Виклад основного матеріалу. На думку Дж. Лакоффа, поняття «мати» не може отримати універсального визначення, оскільки є «експериментальним кластером» і жодна дефініція «не охоплює всього спектра випадків», це ідеальний приклад, на ґрунті якого виникають прототипні ефекти [24, с. 83]. Як зауважує Є. Бартмінський, стереотипи родинних ролей вирізняє яскрава ознака цінності, причому щодо матері й батька таке оцінювання є позитивним і сягає рівня ідеалізації. У мовно-культурному образі світу матір насамперед представлено як люблячу, турботливу й поблажливу [22, с. 103]. Найуживанішими мовними знаками, які характеризують психосферу матері, є любов, тривога, жаль, гнів, що засвідчує високий ступінь суб'єктно-реляційних відношень матері й дітей. У паремійних одиницях найвищу репрезентованість має лексема *любов*, що реалізує семантику «почуття глибокої сердечної прив'язаності матері до дітей», пор.: *Любов матірня й на віддалі гріє* (ПП-90, с. 109); *Матірня любов ніколи не змінюється* (ПП-90, с. 110). Підкреслимо, що паремійна картина світу відображає необмеженість материнської любові в часі, надаючи їй квалітативної ознаки – *вічна*: *Матірня любов сягає аж поза гріб* (ПП-90, с. 110). Діти як об'єкт любові становлять для матері абсолютну позитивну оцінку. Ідею материнської любові передовсім передано за допомогою базового культурного архетипу «свій» і «чужий», напр.: *Всякій матері свої діти милі; Кожна мати свою дитину хвалить, а чужу ганить; Людям, як болото, а матері, як золото* (ПП-90, с. 109). Прислів'я також акцентують увагу на силі материнської любові, напр.: *Молитва матері з дна моря рятує* (ПП-90, с. 109). Однак у них указано й на різну спрямованість почуттів матері й дітей, пор.: *Мати пазуху порвала, діткам прядучи, а дітки пазуху порвали, од матері ховаючи* (ПП-90, с. 110); *Материне серце в дітях, а дитяче – в камені* (ПП-90, с. 119); *Дочки залишають матір без сорочки* (ПП-90, с. 125); *Прийшла мати до сина – гірка її година, прийшла до доньки – навіділась бідоньки* (ПП-90, с. 127). Українські паремійні одиниці засвідчують, що в етносвідомості зафіксовано християнську спрямованість почуття материнської любові: спокій, терпимість, жертвність, всепрощення: *Мамина лайка – байка, а битва – молитва; Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріже, то все болить* (ПП-90, с. 109); *Мати однією рукою б'є, а другою гладить; Мати сама не з'їсть, а дітей нагодує* (ПП-90, с. 110). Такі мовні знаки відображають також семантику «відносність матеріної кари». Отже, у паремійній картині світу материнська любов – це сильне, глибоке, суто позитивне, справжнє, вічне почуття, реалізоване через ласку, турботу, ніжність, доброту й захист.

Зазначимо також, що в паремійній картині українців концепт МАТИ має високу позитивну аксіологічну маркованість. Так, у мовних одиницях *Нема цвіту кращого від маківочки, нема роду милішого від матіночки; Нема в світі цвіту цвітнішого, як маківочка, нема і роду ріднішого, як матіночка* (ПП-90, с. 110) матір оцінено як одного з

найближчих, найрідніших представників роду, що досягнуто внаслідок використання форм вищого ступеня порівняння прикметників, протиставлення та метафоричної аналогізації. Загалом, глибока щира повага й шанування матері як найближчої, найріднішої особи є нормативною, і, як зауважує М. А. Алексєнко [1, с. 422], таке мовне представлення – елемент культури багатьох мов.

Не зупиняючись докладно на аналізі зв'язку концептів МАТИ і СЕРЦЕ, принагідно зауважимо, що материнське серце виконує важливу психічну функцію, є вмістилищем позитивних почуттів й емоцій, спрямованих на дітей: добра, щедрості, великодушності, ніжності, турботи тощо, пор.: *До людей по розум, до матері по серце* (ПП-90, с. 109); *Дитину заболить пальчик, а матір – серце* (ПП-90, с. 112); *Візьмеш дитину за руку, а матір – за серце* (ПП-90, с. 115).

Серед негативних емоцій, які переживає мати, представлено горе, вербалізоване за допомогою предиката емоційного стану *плакати*: *Де мати плаче, там ріки течуть, де сестра плаче, струмки біжать, а де жінка плаче – роси нема* (ПП-90, с. 109), а також гнів: *Материн гнів, як весняний сніг, рясно впаде, то скоро розтане* (ПП-90, с. 109). Причому гнів матері нетривалий у часі, що імпліковано в метафоричному компаративі *весняний сніг*.

Як зауважує Є. Бартмінський, мати зазвичай пов'язана з буттям, існуванням людини, домом, сім'єю, землею, народом [21, с. 151]. Тому стереотипною поведінкою матері в паремійній картині світу є реалізація захисної функції, представленої як турботу про дітей та їхню охорону, пор.: *Біля рідної матки добре дитятку; В кого є ненька, в того й голівка гладенька* (ПП-90, с. 108); *Мати годує дітей, як земля людей; Мати праведна – опіка і охорона камінна; На сонці тепло, а коло матері добре* (ПП-90, с. 110); *При сонці тепло, а при матері добре* (ПП-90, с. 111); *Сорочка біленька – є мати рідненька* (ПП-90, с. 112). Беззаперечно, виконуючи одну з основних функцій у сім'ї, мати насамперед здійснює виховання дітей, визначає їхню подальшу долю, є ангелом-охоронцем, напр.: *Матчина доля витає з її дітьми* (ПП-90, с. 110); *Одна мати рожає, да не один обичай дає; Одна мати родила, одну й смерть дала; Одна мати родить, та не один розум дає* (ПП-90, с. 111); *Чого мама не дала, того не купиш і в пана; Що мати навчить, то й батько не перевчить; Чого мама научить, те й дочка знає; Якого родила ненька, такого прийме земелька* (ПП-90, с. 112).

В українській паремійній картині світу також вербалізовано такі ознаки концепту МАТИ:

1) унікальність, незмінність матері та її важливу роль у долі людини, пор.: *Матері ані купити, ані заслужити* (ПП-90, с. 109); *На світі знайдеш усе, крім рідної матері; Немає*

тих яток, де продають рідних маток (ПП-90, с. 110); *Сліпе щеня і те до матері лізе* (ПП-90, с. 112);

2) ступінь сприйняття материнської кари дитиною: *Мати однією рукою б'є, а другою гладить* (ПП-90, с. 110); *Рідна мати високо розмахує, а помалу б'є* (ПП-90, с. 111); *Батькова лайка дужча за материну бійку* (ПП-90, с. 104);

3) різна оцінка потреби батька й матері: *Батько – не мати, не поцілує і не приголубить* (ПП-90, с. 104); *Що мати навчить, то й батько не перевчить* (ПП-90, с. 112); *Батьків багато, а мати одна; Лягай, дитя, спати: десять батьків, а єдна мати* (Н, с. 409);

4) необхідність шанобливого ставлення до матері: *Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько* (ПП-90, с. 107);

5) потреба піклуватися про матір у старості: *Хто матір забуває, того бог карає* (ПП-90, с. 112); *Шти отця-матір, будеш долголітен на землі* (Н, с. 416).

В українців образ матері з давніх часів був у пошані [8, с. 164]. Лексема мати одержує значне емоційно-експресивне навантаження у своїх видозмінах: *матінка, матуся, неня, ненька* та в поєднанні з постійним квалітативом-супроводжувачем: *рідна*, пор.: *Жінка для совіту, теща для привіту, матінка рідна лучче всього світу* (ПП-90, с. 91); *Рідної мати слівце єсть як літнє сонце, бо хотя й єсть не раз на світі хмар ненько, а все-таки від нього тепленько; Нене моя рідна, тебе б'ють, а я бідна* (ПП-90, с. 111); *Любо й ненці, як дитина в честі* (ПП-90, с. 109); *Ой матінко-зірко, служить панам гірко* (Н, с. 63). Концепт МАТИ також метафорично взаємодіє з концептами ЗЕМЛЯ: *Земля – мати; Земля – наша мати, всіх годує* (ПП-89, с. 46); *Сира земля, ти не мати моя* (ПП-89, с. 46); ПРИРОДА: *Природа одному мама, а другому мачуха* (ПП-89, с. 49); *Місяць – отець, зіздар – матка, сонце – їх дитячко* (ПП-89, с. 50); *Вода – наша мама* (ПП-89, с. 53). З цього приводу В. І. Кононенко зазначає, що основними компонентами символічного значення образу матері є мир, злагода, щастя, родина, рідний край, Україна [8, с. 164].

Н. В. Уфимцева, за даними вільного асоціативного експерименту, робить висновок, що поняття «чоловік», «батько» як соціальні іпостасі «мало репрезентовані в повсякденній свідомості сучасних росіян», тоді як «найпоширеніша соціальна роль жінки, закріплена в суспільній свідомості, – це мати» [18, с. 153–154]. Проаналізувавши репрезентованість концептів БАТЬКО та МАТИ у збірникові «Прислів'я та приказки : Людина. Родинне життя. Риси характеру» (1990), ми виявили практично рівну кількість паремійних одиниць, у яких представлено ці мовні знаки. Це стало підґрунтям для висновку, що в паремійній картині світу рівноцінно описано соціальну роль батька й матері. Як зауважує А. Вежбицька, лексеми «мати» й «батько» – це своєрідна корелятивна пара, на ґрунті якої

побудована вся система термінології спорідненості [6]. В українських прислів'ях сполучення *батько – мати*, «зберігаючи синтаксичну самостійність і виражаючи одне складне уявлення» [2, с. 299], функціонують як єдине ціле, пор.: *Батько і мати виховують дванадцять дітей, а дванадцять дітей не можуть прокормити на старість двох батьків* (ПП-90, с. 104); *В тата-мамі не до віку* (ПП-90, с. 105); *Яка мама й татко, таке й дитячко* (ПП-90, с. 113). О. О. Потебня вбачав у такому явищі прийом узагальнення: хоча слова-пари не виходять за обсяг значення, визначений їхнім поєднанням, проте виражають тільки спільні ознаки [12, с. 415]. Частина паремійних одиниць побудована на протиставленні *батько – мати*, напр.: *Батько вмер – то півсиротина, а мати – то вже ціла сиротина*; *Батько – не мати, не поцілує і не приголубить* (ПП-90, с. 104); *Що тато, то не мама* (ПП-90, с. 107); *Як помре мати, розбігаються діти з хати, батько їх не здержить* (ПП-90, с. 112). Такі мовні знаки відображають аксіологічне зіставлення батьків у системі цінностей етносу, тому можемо припустити, що для українців ключовою фігурою є мати. Образ матері, яка виношує, народжує, годує, оберігає й піклується, реалізує «комфортний архетип», що діє на рівні позасвідомого в психіці людини, перебуває поза межами раціональності; батько ж символізує суспільний порядок, є джерелом набуття навичок культурного існування, засвоєння національно зумовлених соціальних законів [13, с. 55]. Підтвердженням позитивної маркованості матері порівняно з батьком може бути етимологічний зв'язок **māter* «мати» і слов. **matogь* «сильний, старий», лат. *matūrus* «зрілий», що, на думку О. М. Трубочова, репрезентують «один зі слідів становища жінки-матері в давнину» [17, с. 32].

У паремійній картині світу також чітко простежуємо протиставлення *мати – мачуха*, яке ґрунтується на архетипній опозитивності цих понять: «рідний / нерідний», «свій / чужий». Саме свій / чужий – одна з основних бінарних опозицій [див. 16] світової культури. Ю. М. Лотман вважав, що «будь-яка культура починається з поділу світу на внутрішній («свій») простір і зовнішній («іхній») <...>, яке належить до універсалій. Межа може <...> мати державний, соціальний, конфесійний чи інший характер» [10, с. 175]. У досліджуваних мовних одиницях показником протиставленості є ознака кровної спорідненості, пор.: *Горілка – не дівка, а мачуха – не мати*; *Добра мачуха, а все не рідна мати!*; *Мати дітей пушить, а мачуха сушить* (ПП-90, с. 113); *Мачуха – не мати*; *Мачуха не буде дітям рідною матір'ю* (ПП-90, с. 114). Більшість таких прислів'їв є констатувальними й побудовані на дезідентифікації понять *мати – мачуха*. Т. Г. Бочина вважає, що контраст у пареміях – це висновок «діахронного діалогу, згорнутого в риторичний монолог, відображення певного витку в пізнанні світу й відмови від штампів і стереотипів» [5, с. 109]. На зіставлення матері й мачухи вказує етимологія останньої лексеми. Так, О. М. Трубочов, зауважуючи поширеність у слов'янських мовах похідних від **matjexa*,

пояснює його як *mat-'es-a, де індоєвропейське mat- пов'язано зі слов. *matі «мати», а -'es- – індоєвропейський порівнювальний суфікс. Отже, *mat-'es-a «подібна до матері. В українській мові лексема мачуха зазнала неорганічних змін, під впливом поширених утворень із суфіксом -ух < *ous- [17, с. 34]. Хоча, на думку авторів Етимологічного словника української мови, слово мачуха похідне від matі «мати», утворене, очевидно, різними суфіксами лайливості і згрублості (-jexa, -jaxa, -joxa) [7, с. 423]. Більш наочно аксіологічна маркованість матері й мачухи представлена в пареміях, у яких описано сценарій биття, пор.: *Мачуха низько замахує, а боляче б'є, а рідна мати високо замахує, а помалу б'є; Мати рідна б'є – так гладить, а мачуха і гладить, так б'є* (ПП-90, с. 114). Вираження психоемоційних ознак рідної та нерідної матері пов'язане із концептосферами ПРИРОДА, напр.: *Мачушине добро – як зимне тепло* (ПП-90, с. 113); *Мачушине серце – що зимнеє сонце: воно, хоч і світить, та не гріє і буйним вітром од його віє, а рідної матері серце – як літнеє сонце: хоч воно й хмарненьке, а все-таки від його тепленько; Мачуха так чужих дітей жаліє, як зимою сонце гріє; Мачуха – як місяць: світить, та не гріє* (ПП-90, с. 114) та СМАК, пор.: *Мачуха хоча би з цукру, єсть все ж гірка* (ПП-90, с. 114). Окрім того, лексеми *мати* й *мачуха* в паремійній картині світу є своєрідними маркерами позитивної оцінки, оскільки їх застосовують як аксіологічні предикати для реалізації ціннісно значущого відношення до різних предметів і явищ, напр.: *Земля – мати* (Н, с. 57); *Піч – мати* (Н, с. 487); *Ніч – мати* (Н, с. 491); *Хліб – батько, вода – мати* (НС, с. 55); *Голод – не тітка, а люті мачухи лютіший* (НС, с. 53). Як зауважує Т. Г. Бочина, саме широка відносність слів *мати* й *мачуха* як ціннісних кваліфікаторів абстрактних і конкретних понять засвідчує їхню тенденцію до вираження універсальної оцінки [4, с. 35].

У паремійній картині світу українців концепт МАТИ корелює з концептами ПРИРОДА, напр.: *Без матері і сонце не гріє* (ПП-90, с. 108); *При сонці тепло, при матері добро; Пташка радіє весні, а дитя – матері* (ПП-90, с. 111) та ПРАВДА, пор.: *Одна мати – вірна порада* (ПП-90, с. 111); *Тільки в світі правди, що рідная мати* (ПП-90, с. 112).

Висновки й перспективи подальших розвідок. Можемо констатувати, що в українській паремійній картині світу відображено архетипне сприйняття матері, яке, як зауважував К. Юнг, асоційоване з такими якостями, як турбота і співчуття, з усім тим, що вирізняється добротою, піклуванням і підтримкою [20, с. 218]. Унаслідок аналізу було виявлено характерні ознаки концепту МАТИ, вербалізовані в українських прислів'ях: унікальність, незмінність матері та її важлива роль у долі людини; різна потреба дитини в батькові й матері; необхідність шанобливого ставлення до матері; настанова піклуватися про матір у старості. Ми не виявили жодної паремійної одиниці, у якій би було представлено стереотипні жіночі риси: сварливість, надмірна балакучість, відсутність інтелекту, нещирість,

хитрість, – тому можемо зробити висновок, що мати в етносвідомості українців має суто позитивну оцінку. Передовсім в українських пареміях простежуємо чіткий і закономірний зв'язок мати – дитина, який є двобічним, тобто передбачає висвітлення погляду матері на дитину й навпаки. Мати й батько є джерелом турботи, любові, поваги, але особливу позитивну аксіологічну маркованість має концепт МАТИ, що, імовірно, пов'язане з її засадничим положенням у родині. Для прислів'їв характерна актуалізація близькості матері й дитини, причому почасти підкреслено різницю між силою материнської та батьківської любові. Запропонований лінгвокультурний підхід до вивчення засобів вербального наповнення одного з ключових концептів українського етносу відкриває перспективи для комплексного опису концепту СІМ'Я на матеріалі паремійного фонду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеенко М. А. Концепт 'мать' в синхронной динамике языковой картины мира / М. А. Алексеенко // Грани слова : Сборник научных трудов к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. – М. : ЭЛПИС, 2005. – С. 415–422.
2. Аникин В. П. Теория фольклора : Курс лекций / В. П. Аникин. – М. : Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 406 с.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
4. Бочина Т. Г. Ключевые слова фольклорной картины мира в пословице-антитезе / Т. Г. Бочина // Русская сопоставительная филология. – Казань : КГУ, 2003. – С. 34–37.
5. Бочина Т. Г. Стилистика контраста : Очерки по языку русских пословиц / Т. Г. Бочина. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2002. – 196 с.
6. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001 – 288 с.
7. Етимологічний словник української мови: У 7-и т. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 3. – 554 с.
8. Кононенко В. І. Символи української мови : Монографія / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
9. Коцюба З. Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbs'яльному просторі (від універсального до національного) : монографія / З. Г. Коцюба. – Львів : ДП Видавничий дім «Укрпол», 2010. – 472 с.
10. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – Текст – Семиосфера – История / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. — 464 с.
11. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 117–124.
12. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
13. Седых А. П. Языковое поведение, конвенциональная семантика и национальные архетипы / А. П. Седых // Филологические науки : Научные доклады высшей школы. – 2004. – № 3. – С. 51–56.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2010. – 844 с.
15. Телия В. Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
16. Толстая С. М. Слово в контексте народной культуры / С. М. Толстая // Язык как средство трансляции культуры. – М. : Наука, 2000. – С. 101–111.
17. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя / О. Н. Трубачев. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 212 с.
18. Уфимцева Н. В. Русские: опыт еще одного самопознания / Н. В. Уфимцева // Этнокультурная специфика языкового сознания : сб. ст. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1996. – С. 139–162.
19. Чернова А. В. Концепти «батько», «мати» в українській лексико-фразеологічній системі світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / А. В. Чернова. – Д., 2010. – 20 с.
20. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг. – К. : Государственная библиотека литературы для юношества, 1996. – 384 с.
21. Bartmiński J. Polski stereotyp matki / J. Bartmiński // Językowe podstawy obrazu świata. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – S. 151–166.
22. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne / J. Bartmiński. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 360 s.

23. Holland D. The Woman who Climbed up the House: Some Limitations of Schema Theory / D. Holland // *New Directions in Psychological Anthropology*. Edited by Theodore Schwartz, Geoffrey M. White, Catheneri A. Lutz. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – P. 68–79.
24. Lakoff G. Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago : Chicago University Press, 1987. – 614 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Н – Українські прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [упоряд., приміт. та вступна стаття М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
- НС – Народ скаже – як зав'яже : українські народні прислів'я, приказки, загадки / [упоряд. Н. С. Шумада]. – К. : Веселка, 1973. – 232 с.
- ПП-89: Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с.
- ПП-90 – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1990. – 528 с.

Одержано редакцією 18. 03. 2013 р.

Прийнято до публікації 19. 03. 2013 р.

Валентина Калько

Вербальная репрезентация концепта МАТЬ в украинских паремиях

В статье комплексно проанализирована специфика лингвокультурного представления концепта МАТЬ в украинской паремиологической картине мира. Выявлены характерные признаки исследуемого концепта: 1) уникальность, неизменность матери, ее важная роль в судьбе человека; 2) степень восприятия материнского наказания ребенком; 3) различную степень потребности отца и матери; 4) необходимость уважительного отношения к матери; 5) необходимость заботиться о матери в старости. Установлено, что практически все признаки вербализованные в украинских пословицах, связанные с архетипом матери, поскольку ассоциируются с заботой, сочувствием, добротой, поддержкой и т.д. Также прослеживается четкая и закономерная связь между концептами МАТЬ – РЕБЕНОК, которая является двусторонней, МАТЬ – МАЧЕХА, МАТЬ – ОТЕЦ. Концепт МАТЬ принадлежит к ключевым этноконцептам национальной картины мира, занимает одну из центральных позиций в мировоззрении украинского народа, его экзистенциально-аксиологической системе, определяет формирование культурного семиотического универсума.

Ключевые слова: концепт, вербализация, паремия, лингвокультурный анализ, концептуальный анализ, мать, стереотип, оппозиция, архетип, аксиологичность, аналогизация, метафора, семантика.

Valentina Kalko

The verbal representation of the concept MOTHER in Ukrainian proverbs

In the article was complex analyzed the specific of linguistic cultural representation of the concept MOTHER in Ukrainian proverb picture world. It was detected the characteristic features of study concept: 1) uniqueness, immutability of the mother and her important role in the destiny of human; 2) the perception degree of the maternal punishment of child; 3) the different degree in the need of father and mother; 4) the necessity of respectful treatment to the mother, 5) the necessity to take care of the mother in old age.

It was ascertained, that practically all signs are verbalized in Ukrainian proverbs and they are combined with the archetype of the mother, because they are associated with care, compassion, kindness, care, support and more one. It was also watched the clear and logical connections between concepts MOTHER – CHILD, which is bilateral, MOTHER – STEPMOTHER, MOTHER – FATHER. The concept MOTHER belongs to the key ethnic concept of national picture of the world, it takes one of the central places in the outlook of the Ukrainian nation, its existential-axiological system, it determines the formation of the cultural semiotic universe.

Keywords: concept, verbalization, proverb, linguistic cultural analysis, conceptual analysis, mother, stereotype, opposition, archetype, axiology, analogy, metaphor, semant.